([illegible] F?)

Wykład sposobów do rzekoryta-wności i handlów wprowadzenia. Warsz. 1782.

1897 Prawo.

Autor Franc. Czajkowski
† 1820 r.
czy też J. Wybicki

150.

WYKŁAD SPOSOBOW DO RZEKO-SPŁAWNOSCI I HANDLOW WPROWADZENIA.

W WARSZAWIE 1782.
Nakładem i Drukiem MICHAŁA GRÖLLA,
Kſięgarza Nadwornego J. K. Mci.

§. 1.

W tych czaſach kiedy prawie wſzyſtkie ſławne tak pobliſkie, iako i oddalone narody, oświecone nad właſnym intereſſem, iak wzawody ſię ubiegaią, wprowadzenia rękodzieł na wykſztałcenie, właſnych i cudzych Produktów i rozſzerzać iak naydaley ſwóy Handel i exportacye tych pięknie fabrykowanych Towarów, które ſwoią powabnością rozdrażnili pożądliwość nawet tych Narodów, które nie maiąc właſney roboty wypięknione rzeczy do zamiany, ani też doſtarczaiące bogactwa do zapłacenia,. iednak częſtoby prędzey gotowi ogołocić kray z reſzty cyrkuluiących pieniędzy, iak bez tak ładniutkich (potrzebnych czy niepotrzebnych) ſię obeyść rzeczy. Kiedy przytym w kupiectwie rzęſiſto cyrkuluiące kapitały, Towary i kredytowe papiery: nie tylko maiątku Narodowego przymnażaią, ale też całey machinie polityczney przyſkorzony bieg w obrotach dodaią, a wſzelkie działania i czynności ſpołeczności orzezwiaią toć nie maſz potrzeby wyſilać ſię nad

wywodami potrzeby wprowadzenia do Polſki tey teraz ciał politycznych duſzy. Zwłaſzcza w tym ekonomicznym wieku, kiedy nie tylko politycznemi i kommercionalnemi ſpekulacyami zatrudnione oſoby, nad tak fortunnemi proiektami ſię wyſilaią, ale nawet poſpolite zabawne dyſkurſa, ſzczegulnie tym ſzczęśliwym, zbogacenia: ſiebie, kogoś, i oyczyznę, teraz tchną duchem; ale że do uiſtoczenia tego przedſięwzięcia potrzeba ieſzcze coś rzeczywiſtſzego, nad naywybornieyſze mowy i głęboką theoryą, tak że nawet partykularne: oſob prywatnych zachody w prowadzeniu maleńkich fabryk i kramarſkich handlów i tyſiączne podobne uſiłowania, zawſze niedoſtatecznemi będą, do wyfabrykowania ogółem materyałów Kraiowych, do rozſzerzenia wielkiego Handlu, do wydźwignienia z gnuſzney niedołężności znaczney liczby niczym niezatrudnionych mięſzkańców, dodawaniem im pożyteczney dla nich i dla Kraiu, zabawy, a iednym ſłowem do wyrównania w działaniach, i doſtatkach innym ſławnym Europy Nacyom.

§. 2.

Naypierwſzy śrzodek do uſkutkowania tego życzenia, ieſt ułatwienie transportów i kommunikacyi wewnętrzney i zewnętrzney: *1mo.* przez ſpławność rzek i onych kanałami połączenie. *2do.* Przez poprawę dròg i gościeńców. *3tio.* Przez wprowadzenie rzęſiſtey łodziopłynności, i rozmnożenie zaprzęgów. *4to.* Naoſtatek przez regularnie cyrkuluiące piſma uwiadomiaiące o fabrykach, produktach, towarach, ich cenie i ſpoſobach onych zbycia i nabycia, bez takowych choć zdaiących ſię nikczemnych poręczności, nigdy rzęſiſta Towarów cyrkulacya i żywo ruchawy przemyſł utrzymać ſię nie może, a ſzczegulnie przez ich niedoſtatek tyle pożytecznych Manufaktur upadło, a to z przyczyny, że *1mo.* Kupuiący Towarów i przedawcy materyałów ſurowych, niewiedząc o tych Fabrykach, albo nie maiąc żadney wiadomości o gatunkach i cenach tych Towarów, woleli ſię zawſze trzymać zagraniczney wiadomey iuż drogi. *2do.* Przez złe przeprawy i niedoſtatek rzekoſpławności, ſprowadzenie do Fabryk ma-

teryałów, narzędzia i innych potrzeb, iako też wywóz na targi i fkłady fabrykowanych rzeczy, zawfze było trudne i kofztowne; przez które powiękfzone nakłady, w konkurencyi kupna i przedaży, zagranicznym fabrykantom wagę utrzymać nie mogli, a nawet *3tio.* Zakryta zakątność i w tym fzkodliwa była, że wędruiący rzemieślnik, fabrykanci, i inni robotnicy, dla niewiadomości o takowych Fabrykach, nigdy fię fami nie nawiiali, ale ich zawfze z wielkim kofztem fprowadzać potrzeba było, ztąd oczywiście wnofić można, że te bez wfzelkiego złączenia fzczegulnych ofób famodzielne przedfięwzięcia, zawfze mało fkutkuiące będą, kiedy w tych nawet Narodach, których wrodzona kupczenia fkłonność, a bardziey dla niedofkatku żywności z właſnych Produktów nieodbyta potrzeba, do Handlów fpofobi: nigdyby fwoie kommercya po całym prawie świecie nie byli rozfzerzyli, gdyby fzczegulnie na ftaranności iednoieftnych ofób polegaiąc, nie byli fię iednoczyli w towarzyftwa, i pod protekcyą panuiącey władzy; złączonemi fiłami fwoie handle roz-

krzewiali. Dowodem tego Hollandya, która pomimo ogołocenia z wſzelkich do ſuſtentacyi, Produktów, i mimo, że mięſzkańcy tych bagien, ſzczegulnie kupcącym handlownym tchną duchem, przecież nigdyby nie przyſzła była do tego ogromnego Indyiſkiego Handlu, na którym cała iey potęga i exyſtencya ſię zaſadza, gdyby w iey łonie nie byli ſię uformowali owe potężne wſchodnie i zachodnie Kompanie. Jakże bez mniemania cudu można ſię ſpodziewać zakwitnienia Handlu w tym Narodzie, któren do kupczenia żadney nie ma ſkłonności, w którym większa część mięſzkańców kontentuiąc ſię ſzczegulną żywnością, którą mu właſna ziemia obficie doſtarcza, niedba o pomnożenie Produktów, do zamiany za cudze Towary, gdzie generalne prawidła rozſzerzonego Handlu tak mało ieſzcze ſą znane, a nigdy powſzechnie nie używane.

§. 3.

A lubo u nas ten rozmnożony gmin tego po całym świecie rozproſzonego oſobliwſzego Narodu exotycznego, z przyrodzenia czy przyzwyczaienia ſzczegulnie

Handlowym tchnie duchem, iednakże te iego u nas kupczenia bardziey na drobnym kramarzeniu, i ofzuftnych fzachrach, iak na zyfkownym dla kraiu zafadzona Handlu, bądź że go długa niewola, bądź przewrotna fwych nauczycielów moralność do tego krefu upodliła, to pewna że wfzyftkie iego na chytrości i ofzukańftwie zafadzone maxymy, zawfze kupiectwu fzkodliwe, tak, że żadna niezoftaie nadzieia, aby przez ten ftarozakonny lud, kiedy można rozfzerzyć ogromny Handel, którego fundamenta na wcale im przeciwnych, godziwości i rzetelności regułach zafadzone, nie można fię więc fpodziewać, aby przez partykularne famotnych ofób ftaranności miał kiedy wielki Handel zakwitnąć, a nawet te poiedyncze flabe ufiłowania przez zagęfzczoną teraz z wfzech ftron przemocną poftronnych konkurencyą, zawfze w fwych początkach przytłumione i znifzczone będą, zoftawić to zaś czafowi, i naywyżfzey Opatrzności, ieft to bez wątpienia bardzo buduiące pobożne zdanie, na którym iednak bez wfzelkiey czynności polegać, zdrowa polityka nie radzi.

Więc ſzczegulnie iedyny zoſtaie ſpoſób złączonemi ſiłami przez uformowane Rzeko-ſpławne i Kommercyonalne Kompanie, wſkrzeſić zyſkowne Handle, uprzątnąwſzy mu wſzyſtkie przeſzkody. A lubo to bez wątpienia ieſt dzieło rządów naywyżſzego Panowania, iednak ieżeli ſię w ſwoiey partykularności ſwemi zachodami i kapitałami Obywatele nie przyłożą, to iak dotąd te nayzbawiennieyſze, naywyżſzych rządów zaradzenia, bezſkutecznemi będą, że zaś od naypieczołowitſzey rządzącey władzy pretendować nie można, aby ſama przez ſię wſzyſtkie partykularności, i w drobnieyſze rozrządzenia tego przedſięwzięcia wniść mogła, a do dawania początkowego ruchu wſzyſtkim nowym obrotom, pierwſzy motor koniecznie potrzebny, zaczym zdaie ſię być nieodbitą potrzebą wyznaczenia; iedney lub kilku oſób w hydraulicznych i kommercyonalnych wiadomościach biegłych, z umocowaniem, formowania Kompanii, i oney uſtaw uregulowania, iakoteż rozrządzenia wſzyſtkich robót Rzeko-ſpławnych, i podania planty generalney, że zaś tak ogro-

mne dzieło i w naybogatſzych Państwach mogłoby przewyżſzać zamożność kaſſy publiczney, a u nas tym mniey nakładem ſkarbu Narodowego wykonane być może, pozwolone zaś wiosłowe od ſtatków, i drygawkowe od tratew, na czyſzczonych rzekach i nowokopanych kanałach, niedoſtarczaiąceby zapewne było, na nadgrodzenie wſzyſtkich koſztów łożonych, gdy ten Pobór nie może być znaczny dla nie obciążenia defluituiących, a przeto ſama Rzeko-ſpławność niſzczący, więc dla dopełnienia tego niedoſtatku można Kompaniom przydać Przywiley na wprowadzenie nie których Manufaktur, i exkluduiące Prawo na niektóre nowo-otworzone części ieſzcze nieużywanego Handlu.

§. 4.

Nie tayno mi, że ſamo-kupſtwa po większey części ſą ſzkodliwe, i że wſzyſtkie exkluzye, ſzacowney cywilney wolności uſzczerbek przynoſzące, w ſprawiedliwey ſą obrzydliwości, co też dało pochop obronicielom nieograniczoney publiczney wolności, do malowania ich iak nayſzkaradnieyſzemi farbami, lecz iak wſzyſtkie

ludzkie działania, taktež, i cywilna wolność ma swoie granice, bo w czym nie może być zgodzona z naywyższym Prawem politycznym, iak naywiększego uszczęśliwienia społeczności, w tym też iey określenie, bardziey pożyteczne iak szkodliwe, Przywileie też na takie odnogi Handlu szczegulnie dane być mogą; które albo ieszcze wcale nieznaiome, nieużywane, albo dobru pospolitemu bardziey szkodliwe, iak pożyteczne; a ieżeliby kiedy ten iedyny środek wskrzeszenia i wprowadzenia wielkiego Handlu, miał się stać szkodliwym, to przynaymniey, to złe iest doczesne, gdyż Przywileie i kontrakty Kompaniom dane, nigdy nie są wieczno-trwałe, ale tylko na pewne lata służące, po których upłynieniu Prawodawcy zawsze zostaie moc, onych uchylenia. Gdyby ścisły zamiar tego wykładu, pozwalał się rozszerzać nad wnoszeniem wszystkich skutków, z takowych ustaw wynikaiących.

Mógłbym zaraz uprzedzić narzekanie tych miłośników zadawnionych zwyczaiów, a przeciwników nowości,

którzy za naymnieyſzym odmian wſpomieniem z przeſtrachu gwałtu wołaią, a przemądremi nad niebezpieczeńſtwem: raffinami, wſzyſtkie ſiły górne i odchłanne oburzyć gotowi: ale że w tym początkowym proiekcie nie można ſię wdawać w obſzerny wſzyſtkiego opis, co ſię zachowuie po iego przyięciu, gdzie ſię dopiero uformuie generalną i wſzyſtkie części ogarnaiącą plantę, teraz zaś doſyć będzie o uſtawach Kompanii cóżkolwiek namienić.

§. 5.

Ponieważ Królestwo tak ieſzcze ieſt obſzerne, że nie można ſię ſpodziewać, aby iedyna Kompania całey Rzekoſpławności, wſzyſtkim nowym rękodziełom, i rozſzerzeniu Handlu miała wydołać, więc ich też razem więcey uſtanowić można, a nie będzie od rzeczy w każdey z trzech Prowincyi Państwo ſkładaiących, po iednym takim towarzyſtwie uformować; że zaś polityczny wydział granic tych Prowincyi nie ma nic wſpólnego, z tym wydanym Kompaniom polem, zabawienia ſwoich przemyſłów i czynności,

więc też iak w wydziale ſiedliſk, tak i w ich nazwiſkach od politycznego różnić ſię można, a zacząwſzy od nayobfitſzych Królestwa Ukraińſkich, Pobereſkich &c. Okolic.

Pierwſza Kompania południowa czy wſchodo-południowa rozciągałaby ſwoie działania nad Woiewodztwami: Kiiowſkim, Podolſkim, Bracłaſkim, większą częścią Wołyńſkiego, i mniey lub więcey Poliſia. Rzeki do ſpławności ſą Dnieſtr, Boh, Dniepr i w niego w padaiące Rzeki: Rós, Teterów, Słucz aż po Rzeki: Styr, Horyn, i Prypecz. Porty ſą: Akierman, Oczaków, i Cherſon (*).

(*) Nowy Cherſon na prawym brzegu Dnieprú pod 51 ſtopniem długości, a 46 ſzerokości, ośm mil po wyżey Uiścia tey Rzeki w Czarne Morze, dwie mile niżey wpływu Rzeki: Ingulca, i tyleż po wyżey Limanu, to ieſt obſzerney ieziorowatey Buchty Dnie-pru: położony ieſt; miaſto dopiero w Roku 1777 zaczęte, gdzie na końcu zeſzłego 1781 Roku wewnętrzne i zewnętrzne fortyfikacye obſzerney twierdzy, iakoteż cztery okręty woienne, po większey części iuż dokończone były. Choć warſztat okrętowy bez formalnego Portu i bez zaſtaniaiącey Buchty nad proſtym brzegiem Dniepru założony, niepodlega iednak od burzącey Rzeki żadnemu niebezpieczeńſtwu, ponieważ ſpadek tak nieznaczny, że woda prawie bez

Obowiązki tey Kompanii ſą: *1mo.* Wyczyſzczenie tych wſzyſtkich Rzek w granicach Króleſtwa, a nawet i pomnieyſzych, któreby ſię tylko do ſpławu zdać mogli. *2do.* Dokończyć czy wydoſkonalić ſławne złączenie Czarnego Morza z Bałtyckim, bądź to kanałem Ogińſkim, bądź też inſzym połączeniem Rzek ſpławnych w te Morza wpadaiących, i dla tego ſię te bogatſzą nad inne Prowincyie tak daleko aż po Prypecz rozſzerza, gdyż ta Kompania nayprędzey będzie w ſtanie wykonywania wielkich dzieł, bo innaczy po Rzekę Teterów miałaby doyść rozciągłości. *3tio.* Ma założyć warſztat na budowle ſtatków ſpławności każdey Rzeki przyzwoitych,

biegu w cichości zoſtawa, a dla nader wielkiey między - brzeziow ſzerokości, zbiór wody tak nieznakomity, że między naywiękſzą iey wodą, ledwo pięć ſtop rachuią differencyi. Dno Rzeki do kotfowania bardzo dobre, a chociaż głębokość dla liniowych Okrętów ieſt zamiałka, iednak dla kupieckich ſtatków ieſt doſtarczaiącą, które iuż z wſzyſtkich Portów Czarnego Morza te okolice odwiedzaią, i to nowe kupieckie miaſto o harmatne ſtrzelenie od fortecy, ku południowey ſtronie zafundowane, do tego czaſu iuż gęſto zabudowane i licznie zaludnione, bardzo handlownym czynią tak że do zbycia i nabycia wſzelkich Produktów i Towarów wielka iuż teraz ieſt łatwość.

tak na swoie własne transporta, iakoteż i na (kraiową a może i zagraniczną) przedaż, dla iak naywiększego zagęszczenia łodzio-płynności, do czego na Polisiu nad Teterowem lub Prypczą wielka iest łatwość, przy tak wielkim drzewa i inszych materyałów dostatku. *4to.* Wprowadzi manufaktury na wyfabrykowanie materyałów kraiowych, iako to: Wełny, którey tak wielka obfitość, że ią za bezcen nabywać można, sukna zaś w dwóynasób droższe iak gdzie indziey, więc sukiennicze Manufaktury bardzo zyskowne będą, a choć też wełna przygruba, iednak wybór na ordynaryine sukna zdatny, z braku zaś można ieszcze fabrykować: pilśn, burki, i te woyłoki, z których Tatary tak dobre i wygodne namioty robią. Drugie rękodziełoby było fabrykowanie Lnow i Konopi, osobliwie na żaglowe płótna, które tak mocno popłaca, na liny, sznury i inne okrętowe i statkowe powrozy, ponieważ tego materyału tak wielki wszędzie dostatek, a wielokrotnie zostanie pomnożonym, iak na niego odbyt będzie. Trzecie nayzysko-

wnieyſze założenie, rzeźni, ſolowni, i wędzarni na pekielfleiſze. Słoniny i wędzonki, które nieochybny odbyt na morzu mieć powinni, z wielkim zarobkiem przy takiey mnogości Bydła rogatego i nierogatego, a zatym idą ieſzcze garbarnie, białoſkornie, i inne ſkór wyprawy, iako też warzenie kleiu, preparowanie ſzczeci, ſzerci, rogów, kości &c. innych pomnieyſzych materyałów fabrykowanie, iako to: blechy woſkowe, olearnie, mydlarnie, krochmalnie, robienie piwa, wódek nawet fabrykowanie tytuniów i tabak, których exportacya, by mogła być Kompania pozwolona; nie chcę tu wſpominać, bo te ſię ſame, okażą, tak iak tyſiączne inne teraz martwo zoſtawione rzeczy, któreby ocucony przemyſł, i orzewione czynności wykſztałciły, i do zyſkownego odbytu przyſpoſobiły, cóżby dopiero w tym prawie iak nowo z rąk natury wychodzącym bogatym Kraiu, za poprawy w artykule bydłochowu, wprowadzeniem w obſzerne żyżne ſtepy ſtad, wyboru naylepſzego plemienia koni, doynieyſzych krów, owiec lepſzą

lepſzą wełnę lub kędzierzyſtſze runa na futra maiących. W zaſadach i plantacyach roślin, Wino-Krzewie, Bawełny i Morwy na rozmnożenie iedwabniczek wprowadzićby można, możeby ſię nawet zaczaſem w tych południowych okolicach i delikatnieyſze krzewy, iako to: Figi, Kapary i Oliwki &c. udawali, Ziółka zaś i korzonki farbierſkie nieuchybnie ſię udadzą, gdyby Kompania poſiadała doſyć gruntów i onych zaſadę wprowadzić chciała, to by za przykładem i inni poſzli mięſzkańcy, rozkrzewiaiąc niektóre pożyteczne Rośliny, których kultura im teraz nieznaioma, i ledwo kiedy przez prawnuków bez przewódcy wprowadzona będzie.

§. 6.

Handel tey Prowincyi zaſadzałby ſię w exportacyi, na Artykułach naſtępuiących: Zboża, Leguminy, Siemiona, Anyżki, Owoce różnego rodzaiu, Lny, Konopie, Tytunie, Oleie, Wódki, Konie, Woły, Wieprze, Barany, Pekielfleiſze, Wędzonki, Słoniny, Sadła, Łoie, Skory, Kożuchy, Wełny, Szczeć, Rogi, Woſki, Miody, Saletry, a przy

ożywionym kupiectwie znalazłoby ſię wiele zaniedbanych, lub nowo wynalezionych Produktów, tak, że możeby znowu owa przed wiekiem ieſzcze ſławna Polſka Koſzenila czy Kermes, na Ukrainie Czerwiec zwany, na cóż więcey, iak wieśniakom na farbowanie Wełny ſię przydała, a nawet kredne góry Jampolſkie przy otworzoney w Kraiu komunikacyi przynaymnieyby może wprowadzenie tey białey ziemi, z zamorſkich ſtron; ta kraiowa kreda wniście z zabroniła, którą teraz z koſztem z Gdańſka ſprowadzać muſzą.

Rzeczy do importacyi tak na właſną konſumpcyą, iakoteż na odprzedanie ſąſiadom, ſą wſzelkiego rodzaiu korzenia i Bakalie, Kawa, Cukier, Ryż, Wina zamorſkie, Pomarańcze, Cytryny, Figi, Bawełny &c. Które daleko mniey od Czarnego Morza, iak od Baltyckiego, koſztują, nie tylko dla tego, że ſię niektóre z tych rzeczy bliżey zrzodła bierze, lecz naybardziey że w tych barbarycznych nieoświeconycb ſtronach, Rzemioſła celnickie, Mytnickie i Kunſzt ściſłego cudzego maiątku przetrząśnienia i taxowania nie-

przyszli ieszcze do tego stopnia doskonałości, którego w naszych polerowanych i oświeconych doszli Kraiach. Do tego łatwe tam nabycie rzeczy nawet pierwszey potrzeby, iako to Sól oczkowata z Wołoszczyzny i Multan, Sól iezierowa z Krymu, Ostrzygi, Wyżyna Kawiar i inne solone i suszone Ryby. Krymskie i Bulgarskie Baranki, Miedź z Anatolii, prócz wiele Tureckich, Perskich i innych materyi, które tu omiiam, iednak z zamiaru wypuszczać nie należy. Jedwabie Perskie, na które wszystkie Europy Narody tak chciwe, aby choć nie na własne fabrykowanie, lecz na odprzedanie przynaymniey, kiedy można znaleść do ich nabycia drogę.

§. 7.

Drugiey Kompanii pułnocney lokacya byłaby w Wielkim Xięstwie Litewskim, i miałaby ieszcze do exercytacyi swego przemysłu, całą Zmudź, część Podlasia, górną część Woiewodztwa Kiiowskiego, Rzeki: Prypecz górny, Bug i Narew, by ią od drugich Kompanii oddzielały, a prócz tych Rzek miałaby ie-

ſzcze górny Dniepr, Dźwinę, Wilke, i pomnieyſze inne w nie wpadaiące Rzeki. Porty ſą: Cherſon, Ryga, Windawa, Memel, Krolewiec, Gdańſk, a gdyby można odnowić niegdyś ſławny Port Morſki w Polandze. Powinności tego Towarzyſtwa ſą te ſame co poprzedzaiącego, to ieſt: *1mo.* Czyſzczenie wſzyſtkich namienionych i innych do ſpławu zdatnych pomnieyſzych Rzek. *2do.* Złączyć Rzeki Narew z Niemnem, przez kanał kommunikacyi. *3tio.* Naywiękſze zaś uczynić uſiłowanie zrobienia nowego portu morſkiego naprzykład pod Polargą, i onego przez między ległe rzeczki i kopane kanały, aż do Niemnu przyłączyć. *4to.* Założyć warſztat na budowlę ſtatków. *5to.* Rękodzieła do zakładania ſą prócz niektórych iuż namienionych, Huta na przednie ſzkło i zwierciadła, farfórnie, fabrykowanie Pochodni, robienie Terpetyny i innych z obfity tam żywicy materyałów, Maydanów Potaſzowych i Weydaſzowych niewſpominam, do doſyć ſą wiadome, ale mi ſię zdaie, że ta fabrykacya znaczneyby ieſzcze poprawie podlegać mogła, a na

końcu choć z ieden Browar na Piwo Angielſkie założyć; co nie ieſt tak rzeczą niepodobną iakby ſię zdawać mogła, boć ieżeli w Moſkwie Piwo w niczym Angielſkiemu nieuſtępuiące warzyć mogą, iak ſam mogę zaświadczyć, za cóżby u nas udawać ſię nie miało, nie żałowawſzy tylko na to koſztu, fatygi, i cierpliwości.

Kommercyum exportacyi prócz wſpomnionych iuż niektórych Artykułów zaſadziłoby ſię pryncypalniey na materyałach leśnych, iako to: Maſzty, Belki, Warchulce, Bale forſzty i inne materyały budowli okrętowey, a przytym Klepki, Gonty, Zywica, Smoła, Węgle, Potaſz, Weydaſz, Chmiel, Szkło, Farfury &c. Do importowania ſą z Roſſyi, Futra, Herbata i inne Chińſkie Towary, a za udaniem ſię Portu: wſzelkie zamorſkie Towary, z zyſkiem dwudzieſtu od ſta, które teraz nanich częścią miaſto Gdańſk zarabia, częścią Komora Pruſka wyciſka.

§. 8.

Trzeciey Kompanii ſiedliſko byłaby ſama Królewſka ſtolica, a kraie do iey działania wydzielone, byłyby: Mazow-

ſze z Płockim i część Podlaſia, cała Wielko-Polſka z Kuiawami, trzy Powiślańſkie Woiewodztwa Mało-Polſkie, Ziemia Chełmiſka i cząſtki Woiewodztw: Bełſkiego, Wołyńſkiego i Brzeſkiego-Litewſkiego, po Rzeki Styr, Bug i Narew. Rzeki do ſpławu ſą: *1mo.* Wiſła i do niey wpadaiące Rzeczki: Nida, Wieprz, Pilica, Bug z Narwią i Rawa. *2do.* Warta z Proſną i innemi do niey wpadaiącemi Rzeczkami. *3tio.* Styr dla komunikacyi oryentalney przyłączony, Porty ſą: Gdańſk, Elbląg, Sztetyn i ſkłady nad Styrem i Narwią, dla zamiany z drugiemi Kompaniami. Powinności tego Towarzyſtwa tak iak i drugich ſą: *1mo.* Chędożenie tych wſzyſtkich Rzek. *2do.* Złączenie Wiſły z Wartą kanałem komunikacyi.

Przez Rzeki: Pilicę i Widawkę, między miaſtami Suleiowem i Widawą w Roku 1775 uproiektowany, albo też poniżey przez inſzy kanał przez Rzeczki Rawę, Bzurę i Narewkę, między miaſtami Wyſzogrodem i Dombiem przechodzący, bądźgdziekolwiek ten kanał cią-

gniony będzie, aby tylko te dwie Rzeki z sobą komunikacye mieli. *3tio.* Założenie warsztatu szkutnego na budowlą statków na własną potrzebę, iakoby też na zbycie, dla iak naywiększego łodziopłynności zagęszczenia. *4to.* Fabryki do założenia byłyby naypierwsze stałownie i topornie i inne kuźnice, na wykucie Toporów, Pił, Kos, Dłut, Szwidrów i innych naczyń i instrumentów, druga Drutociągnia na które Dróty zdaie mi się nie masz fabryki, do czego wszystkiego w Powiatach Chęcińskim i Opoczyńskim, przy takiey obfitości wyborney Rudy, wielka iest łatwość; trzecim fabrykowaniom dodadzą nowe otworzonych gór dobyte Ołowie, materyału, na które gdyby pokupu nie było, mogą być na Bleiwasse, Szyfferweisse, Minie, Szkliwa Garcarskie, Folie i szroty fabrykowane, niewspominam tu dobycie i wykształcenie Chęcińskich Marmurów, choć szlifowane. Drogińskie próbki Marmuru w Anglii i w Hollandyi wielki znalazły szacunek, i szczerą chęć onych nabycia, aby tylko dostawione były. Palenie zaś Wapna zamilczyć nie mo-

gę, na które w naywybornieyszych kamiemieniach, dostatku drzewa. i łatwym Transportcie przy brzegach Pilicy, wszelka iest sposobność, aby niem nie tylko Warszawę opatrzyć, ale go ieszcze na Handel po niżey opuścić, a przez to Zakrakowskiemu pieniądze z kraiu wyprowadzaiącemu na zawsze drogę zatamować można; inne rękodzieła powiększy części w przeszłych paragrafach się wspominało, lecz tu ominąć nie mogę dołożyć bardzo prostą, a pożyteczną Manufakturę ordynaryinych Kitaiów, za które żydzi corocznie kilkakroć sto tysięcy pieniędzy z kraiu wywożą.

O Produktach i Towarach w Handlu exportacyi, importacyi i w wnętrznych transportach cyrkulować mogących, nie masz przyczyny co mówić, bo te każdemu wiadome, lecz to kupiectwo w samey stolicy kwitnące w inszych okolicach tey Prowincyi, dosyć ieszcze zaniedbane, żeby niepotrzebowało znacznego podzwignienia, i zachęcenia rolnika do pomnożenia swoich Produktów, których teraz dla nieodbytu zaniedbywa, lecz na tym się w zupełności rozszerzać tu nie iest po temu

mieyfce, do tego w niektórych okoliczno-
ściach wſzyſtkiego wyiawienie bardzieyby
Handlu, Kompaniom, i ſzczegulnym oſo-
bom ſzkodzące, iak pożyteczne było, i
te kommercyonalne *arcana* tylko intereſ-
ſowanym oſobom, a nie całemu Publico
wiedzieć należy. Pomimo obfitości wła-
ſnych Produktów położenie tey Prowincyi
do Handlu nie ieſt upoſzledzone, gdyż
między Węgrami i Pruſſami z iedney, a
między Kompaniami wſchodniemi a Szlą-
ſkiem i całym Imperium z drugiey ſtrony
żywe przewozowe może prowadzić ku-
piectwo.

Luboby błot Pińſkich i innych po
Króleſtwie znayduiących ſię z uſzczerbkiem
rolnictwa i bydłochowu, z przeſzkodą po-
dróżnych przepraw, a z niewypowiedzia-
nym uſzkodzeniem zdrowiu ludzkiemu
znayduiących ſię wielo-milney rozciągło-
ści bagien i ſapiſk oſuſzenie; zdawało ſię
należyć do Kompanii Rzeko-ſpławney,
iednak, że za tę robotę dla nie naruſzone-
go Prawa własności poſſeſſorów nie mo-
żna obmyślić nadgrody, a wypełnienie te-
go zbawiennego dzieła, między właści-

cielami tych topielisk i wykonywaczami robót wzniecaćby mogło sprzeczki, i niszczące prywatne maiątki processa, zaczym też takie czynności przez żadne postronne osoby, lecz szczegulnie przez samych Obywatelów posiadaiących takowe grunta, wykonane być mogą, którzy nad własnym interessem oświeceni, zapewne nie uchylą się od tego, zwłaszcza kiedy im się poda łatwe i nie zawodne sposoby.

§. 9.

Lubo dopiero po przyięciu tego proiektu poda się dla każdey Kompanii z osobna regulament ustaw, z opisem obowiązków i korzyści za to pozwolonych, iako też z likwidacyą zysków publicznych prywatnych z tego wynikaiących, iednak dla w cześnieyszego Publicum o tym uwiadomienia kładą się tu niektóre Prerogatywy i korzyści, które bez uszkodzenia dobru powszechnemu, na pewne lata tym towarzystwom pozwolone być mogą:

1mo. Od przechodzących statków, łodzi, tratew, na Rzekach czyszczonych, nowospławnych i kopanych kanałach, pozwolone im będzie pomierne, a

wcale nieuciążliwe wiosłowe i drygawkowe, bez rewizyi iednak, i przetrząśnienia Froktów samym tylko publicznym komorom należących.

2do. Wszystkie materyały, narzędzia i instrumenta, któreby Kompania do robót Rzeko-spławnych i do budowli statków z zagranicy sprowadzić musiała, bez cła i opłacki publiczney wszędzie przepuszczone będą, iako też i te które w granicach z odległych mieysc doprowadzone będą. Za paszportem dyrektoratu, od prywatnych mostowego i grobelnego opłacek są wolne.

3tio. Propinacya trunków, przedaż żywności, odzieży, i innych potrzeb, swoim szczegulnie dozorcom, rzemieślnikom i robotnikom, sama tylko Kompania ma prawo.

4to. Potrzebne chrosty, kamienie i ziemia, na groble tamy i inne wodne roboty nigdzie bronione być nie mogą, grubsze zaś drzewo według dobrowolney z każdym ugody, lub urzędowney taxy płacone być ma.

5to. Nie będzie nikt mogł bronić podda-

nym i innym mięszkaniom naymowania się w pobliskości do robót Rzekospławnych, bez uszkodzenia, iednak robociznom dworskim i domowym, i bez odprowadzenia wieśniaków w odległe strony.

6to. Sprowadzonych z odległych stron postronnych i kraiowych rzemieślników, i robotników nie będzie nikomu wolno odmawiać, ani nawet naymować bez pozwolenia dozorców Kompanii, ani ich bez wyraźnego zaświadczenia w służbę nie przyimować.

7mo. Ponieważ zatrudnienie pożyteczną, robotą wszystkich próżnuiących iest wielkim publicznym interessem, a zapobieganie niebezpieczeństwom z włoczący się chalastry dla maiątków prywatnych wynikaiących, nie mniey iest potrzebne, iak nayrzęśistsze robotników do dzieł wodnych przystawienie, więc upraszane będą wszystkie Grodzkie, Mieyskie i Wieyskie Juryzdykcye, aby włoczących się drabów i obwinionych hultaiów do robót rzeczonych odsyłały, z sądowną decyzyią za co, i

naiaki czas, do poprawy ſą ſkazane bo dla uniknienia wſzelkich ſamowładnych tyranii, nawet żaden złoczyńca bez Dekretu, któregokolwiek ſądu przyięty być niepowinien; do ſtrzeżenia zaś takowych niewolników, iako też do utrzymania ſpokoyności i porządku przydane będą komendy woyſkowe.

8vo. Gdyby Kompania wprowadziła doſkonalſzą budowlą ſtatków inſzy formy, iak dotąd używane, i onych doſtatkiem na przedanie za godziwą cenę wyſtawiła, na ten czas dany iey będzie Przywiley na lat kilka, z exkluduiącym prawem, aby w tym przeciągu nikomu tey nowy formy ſzkut i łodzi budować nie było wolno, aby nie tylko ſwoie przedawać mogła, ale aby iey rzemieślników z koſztem ſprowadzonych potaiemnie na prywatne warſztaty nieodmawiano.

9no. Cudzoziemcy i Narodowe oſoby nieſzlacheckiego ſtanu, maiące pewną liczbę akcyów w Kompanii, przez cały czas póki w tym zoſtaią towarzyſtwie,

będą używali prerogatyw ſzlacheckich co do praw i do dóbr, co zaś *ad Capacitatem* do doſtoieńſtw i Urzędów, nie ieſt w ſzafunku tego proiektu gdyż to od naywyżſzey Prawodawczey mocy zawiſło.

10mo. Dla zabeſpieczenia intereſſantom złożonych Kapitałów, w przypadku, gdyby dla iakiey inwazyi, i nieprzewidzianey rewolucyi, kontrakt nie mógł być wypełniony, zapiſze Nayiaśnieyſza Rzeczpoſpolita w Ewikcyi hypothekę na iakich publicznych Dobrach.

§. 10.

W czymby te i tym podobne, intereſſowi publicznemu, w niczym nieprzeciwne korzyści, niedoſtarczyli nadgrodzić tak znacznych nakładów, iakich wyciąga całey Rzeko-ſpławnośei ogromne dzieło, te przyłączeniem niektórych zyſków Handlownych naylepiey dopełnione być mogą, tak żeby ta Rzeko-ſpławna Kompania, razem i komercyonalnym była towarzyſtwem, a wykonywaniem dwoiſtego obowiązku, złączonemi ſiłami, mogła i kray uſzczęśliwić, i ſiebie zbogacić; do

wprowadzenia nowych Manufaktur i wſkrzeſzenia rozciągłego Handlu, naſtępuiące mogą ſłużyć zachęcenia.

1mo. Przy wprowadzeniu nowych Fabryk *ancipative* przywileiami approbowanych, wſzyſtkie materyały i inne potrzeby wolne wſzędzie będą mieli bez opłatne przeyście, iak ſię to w przeſzłym drugim artykule namieniło, któren to iako i też 3, 5 i 6 punkt poprzedzoney Rzeko-ſpławney Kompanii pozwolony, na handlowne ſię ma rozciągać towarzyſtwo.

2do. Wſzyſtkie na takowych Manufakturach, fabrykowane rzeczy, w całym Kraiu będą mieli nie tylko wolny transport, i przedaż, ale też zagranice wychodząc od płacenia Cła wolnemi będą.

3tio. Gdyby rękodzieła Kompanii do tego ſtanu przyſzły, aby mogły iakim gatunkiem towaru wyrównywaiącym zagranicznego, w własności, a nie przewyżſzaiąc go w cenie, cały Kray opatrzyć, w ten czas na te cudze rzeczy podwyżſzone będzie Cło pograniczne, gdyby iakowe polityczne przyczyny onego wcale zakazać niepozwalali.

4to. Manufaktury rzeczone, żeby same mogli zpotrzebować iakiego gatunku wszystek Kraiowy materyał, i podieli się go zawsze bez zniżenia ceny zakupować, naprzykład wełny, konopie &c. a wywóz tego Produktu z iakowych względów nie mógł być zakazany, to przynaymniey Cło exportacyi na takowe in crudo wychodzące Produkta znacznie podniesione będzie.

5to. Kompania wprowadziwszy iaki wcale gatunek nieużywanego ieszcze Handlu, i znalazłszy odbycie czy nabycie towarów w oddalonych mieyscach dotąd ieszcze od Narodowych kupców nieodwiedzonych, te też odnoge Handlu sama tylko do czasu z wyłączeniem, posiadać będzie, i nikomu nie będzie wolno prywatnym kramarzeniem w takowych składnych mieyscach Kompanii przeszkadzać.

§. 11.

Takowe i inne podobne nikomu nieszkodzące docześnie pozwolone zyski, dostarczaiące być mogą do zachęcenia wniścia w te ziednoczenia, które z własnym

ſnym profitem Handel Kraiowy wſkrzeſić, wſzyſtkie czynności Narodowe orzeźwić, i całey polityczney machinie większą ruchawość i wpływanie wſpólne w wſzyſtkich ſpółeczeńſtw intereſſa dodawać może, do tego położenie Króleſtwa między Czarnym a Baltyckim Morzem, a między Roſſyiſkim i Niemieckim Imperyum, ieſt bardzo fortelne doprowadzenie wielkiego między Narodami przewozowego Handlu, cóż dopiero za pomyślne ſkutki w wnętrzney Towarów rzęſiſtey cyrkulacyi dla wygody, zarobków oſobiſtych, i intrat z Dóbr, a zatym dla zbogacenia i zaludnienia Kraiu wyniknąć mogą, do iakiego kreſu ocucona induſtrya, i orzeźwiona czynność. Produkta Kraiowe pomnożyć, martwe wſkrzeſić i obcych nieznanych wprowadzić by nie mogła, aby tylko pierwſzy był ruch raz wpoiony, zapewneby nieuſtaiący za ſobą pociągnął obrot.

§. 12.

Lecz nie zapędzaiąc ſię w zbyt pochlebne koniektury przyſzłych pomyślności, a zoſtaiąc w ściſłych obrębach dowodnego podobieńſtwa i w niczym ſił kraio-

wych nie przewyżſzaiącey możności, wykonywania takowego przedſięwzięcia, które każdy Patryota popierać niezaniecha, i które nawet od ſąſiedzkich Mocarſtw żadney przeſzkody znaleść niepowinno, te albowiem aż nadto oświecone nad właſnym intereſem, że ich poddani z obocznego Kraiu daleko więcey profituią, kiedy w nim Produkta ſą obfite i Handel kwitnący, iak z takim Państwem, które w gnuśnym zaſpione niedoſtatku, a nikomu niegrożąca ſpokoyność polityczna, tuſzy znalezienie wſzędzie preferencye nad poddanemi, przemocą ſtraſzących Potencyi, że nawet dla Naſzych Produktów w państwach Tureckich można ſię zawſze ſpodziewać większey przyiemności, iak mieć mogą poddani tych Monarchów, które Porcie Ottomańſkiey ſą ſtraſzliwe i zyſkane w iey Kraiach bogactwa, na iey pognębienie obrócić mogą, zwłaſzcza kiedy po uſtanowionych Kompaniach w tamtych burżliwych Kraiach, nie ſamotnie kupcy na niebeſpieczeńſtwo ſię wyſtawią, ale te Prowincye w złączoney liczbie pod naywyżſzą protekcyą Królewſką i Prawa Narodów Karawa-

nami odwiedzą, w pryncypalnych też Handlownych miaſtach, mogą mieć przy założonych ſkładach ſwoich, akredytowanych Agentów, Kommiſſantów, a może za czaſem i Konſulów, co ſą wſzyſtko znaczne awantaże złączonych oſób i kapitałów, nad ſamotne zachody ſzczegulnych kupców, tak, że znaczne Handle w dalekie ſtrony różnym przypadkom i beſpieczeńſtwom podległe podróże, inaczey z zyſkiem prowadzone być nie mogą. Powtóre zamożna Kompania, łatwiey na ogromney wielości Towarów razem zakupionych, a z tańſzym i zabeſpieczonym transportem prowadzonych znaczniey zyſkać może, iak odrobinami kupczący kramarz, za to gotowe pieniądze za granicę z hazardem prowadząc, które od Kompanii kredytem i wexlami zaſtąpione być mogą, a niebeſpieczeńſtwa czy tak nazwane Ryzyko, za małe procenta zaaſſekurowane być mogą. *3tio.* Kompania maiąc przez ſwych korreſpondentów i Agentów zupełną wiadomość o kurſie Wexlowym, o cenach Towarów i ogólnym ſtanie komercii w wſzyſtkich Kraiach, pewnieyſze zawſze może czynić ſpekulacye,

iak nie wiadomi pokątne Handlarze, na ślepe ſzczęście kupczące, którzy nie rzadko dla zagęſzczoney konkurrencyi, dla innych różnych przypadków, i przeſzkod częſto przymuſzeni z wielką ſwoią i oyczyzny ſzkodą, na pierwſzy życia ratunek, i potrzeby, ſwoie Towary za bezcen przedawać, do czego potężna Kompania nie łatwo przyprowadzona być może. *4to.* Złączone w iedno różne przymioty i zdolności, łatwiey razem wſzyſtkie części ogromnego Handlu ogarnąć, a kupiectwo bardziey na zamianach Towarów, iak na wyprowadzeniu z Kraiu gotowych pieniędzy, zaſadzaiąc, w rozmaitości artykułów różnemi zarobkami, bez utraty na transportach zawſze coś zyſkać mogą, iak z ograniczonego zamiaru poiedynczemi gatunkami Towarów, kupczący, którzy albo Towar bez przywozu innego prowadząc, albo gotowemi pieniędzmi za granicę po Towar iadąc zawſze połowę furmanki próżno powracaiącey traci. *5to.* Ogólny wielki Handel Kompanii będąc pod oczami całego Publicum, prędzey może być przez naywyżſze Rządy na dobro powſzechne dyry-

gowany, iak te z maleńkiemi cackami pokątne kramarzenia, częściey bogactwom i obyczaiom Narodu szkodliwe, iak pożyteczne. *6to.* Upatrzone zyskowne odbycie w iakim Kraiowym Produkcie lub rękodziele, pociągnie Kompanii do zapomożenia rolnika i rzemieślnika, dla iak naywiększego tych rzeczy rozmnożenia: cóż na koniec roztropnie kierowane czynności zamożney Kompanii, nie mogą za powiększenie Produktów gruntowych. Bydłochownych, i rękodzielnych, a zatym idącego pomnożenia bogactw kraiowych i zaludnienia uczynić; sprowadzony bowiem kupiec, faktor, fabrykant, rzemieślnik i robotnik, w zyznym, zdrowym, i wolnym Kraiu, pod sprawiedliwemi prawami, i nayłagodnieyszym panowaniem, nieochybnie osiędzie i to swoiego przemysłu i obrotów nowe pole, za oyczyznę sobie obierze.

§. 13.

Nie dla tego się z memi pochwałami handlownych Kompanii wysilam, iakobym nie znał wszystkie inkonweniencye, które naymnieysze samo-kupiestwa i ex-

kluzye za sobą ciągną, boć to iest nieodbitą prawdą, że nayszczęśliwsze społeczności są te, których wolność naymniey określona; lecz to ograniczenie w Handlach wolności, w tych tylko Narodach szkodzić może, gdzie wszyscy mięszkańcy bądź z potrzeby, bądź z chciwości, bądź nareście z inklinacyi do kupiectwa się ubiegaią, lecz rozumiem, że tego nikt Naszym współziomkom zadawać niepotrafi, których wrodzona skłonność, bardziey do rolnictwa, i bydłochowu, iak do rzemiosł i Handlów ciągnie, także szczegulnie na prywatnych usiłowaniach polegaiąc, to zapewne Handle i rękodzieła, i za kilka wieków rozkrzewione nie będą, a gdyby też kiedy zakwitli, to pewnikiem nie w rękach rodaków, ale w Zydowskich, Ormiańskich i inszych cudzoziemskich będzie rękach. Ze to iednak iest ieden z nagłownieyszych Państwa interessów, aby większa część Handlów i Fabryk w rękach dawno rodnych lub na zawsze przysposobionych rodaków były, więc też naysamprzód w zaciągnieniu interessentów należy się udać do Obywatelów oświeconych nad własnym i oyczyzny swoiey do-

brem, do łączenia ich usiłowań i kapitałów na rozpoczęcie tak zbawiennego dla Kraiu dzieła, które nie tylko sowite nadgrody prac i kosztów przyniesie, lecz też intraty tych wszystkich Dóbr, gdzie roboty Rzeko-spławne i rękodzielne wykonywane będą, a osobliwie tych maiętności, którędy Produkta i Towary swóy bieg obrócą, w dwóynasób powiększą, reszta akcyonarzów dobierze się z Bankierów i Kupców, biegłych w wszystkich wiadomościach Komercyonalnych i Kambialnych, wątpić wcale nie należy, żeby się nie miała znaleść dostateczna liczba oświeconych osób, do formowania takowych Kompanii, aby tylko był początkowy Promotor, od naywyższego Panowania do tego umocowany, do ułożenia ustaw tych towarzystw do podania plant i rozrządzenia robót Rzekospławnych, i wylikwidowania składek, kosztów, i ztąd potym wynikaiących korzyści i zysków.

§. 14.

Długoletnie, doyrzale rozmyślanie tey planty, i przelustrowanie większey części pogranicznych, domowych, i obcych

krain, dla poznania położenia i Produktów tych okolic, dyſpozycyi i przeſtworu do tego przedſięwzięcia mięſzkańców, uſpoſobili podawcę tego wykładu do formowania nieuchybney planty do ſytuacyi, ſpoſobności, maiątku, ſpoſobu myślenia, i do praw Narodowych przyſtoſowaney, pochlebuiąc ſobie, że znaiome iego ſzczere publiczne i prywatne ſię zaſługiwanie, i niepodeyrzana wierność, ziednaią mu kredyt i zaufanie, zkoiarzenia takowych Kompanii, gdyby miał to ſzczęście do tego być wyznaczonym, aby rozpocząć i uſkutkować przynaymniey niektóre części tego wielkiego dzieła, iego wydoſkonalenie zaś zoſtawić naywyżſzey Opatrzności, przemądrym rządom naylepſzego Panowania, i ſtarunkom potomności.